

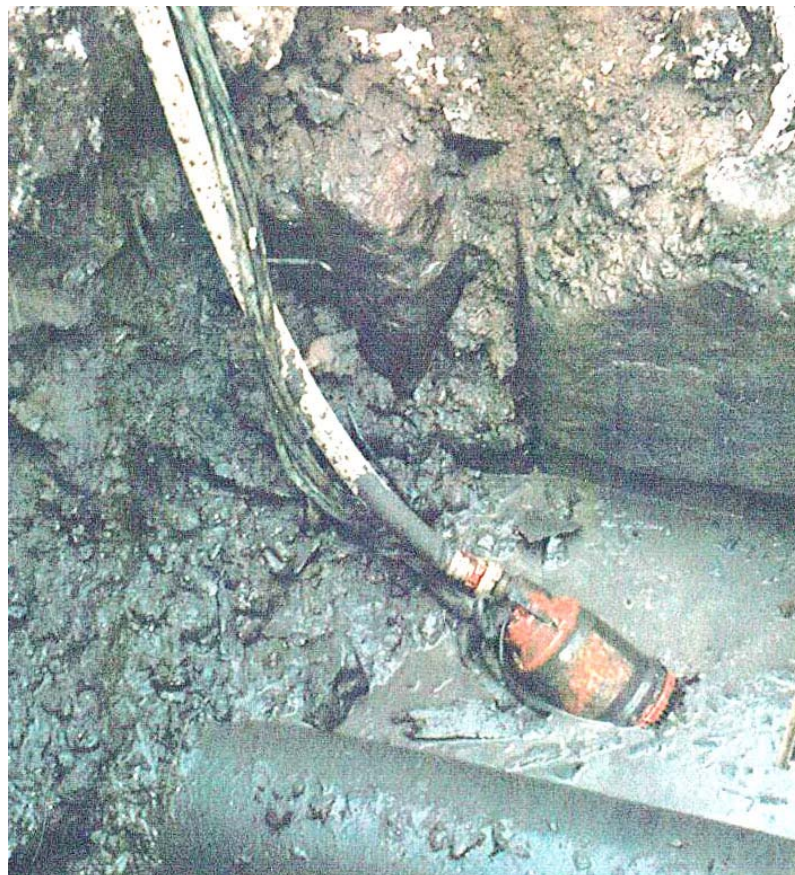
Från Lillå till Munkgata

Ett brofundament under Munkgatans asfalt

Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning

RAÄ 232
Munkgatan
Västerås stadsförsamling
Västmanland

Ulf Alström

Innehållsförteckning

Inledning	1
Syfte	1
Bakgrund	1
Undersökningresultat.....	3
Tolkning.....	5
Referenser	6
Kart- och arkivmaterial	6
Litteratur	6
Tekniska och administrativa uppgifter.....	6
Figur	7

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2009.

Omslagsfoto: Hospitalsbrons stenfundament överst i bild, nederst i bild
gjutjärnröret från 1890-talet samt kulturlager i issörja. (Foto U. Alström.)

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-86255-24-4

Västerås 2009

Inledning

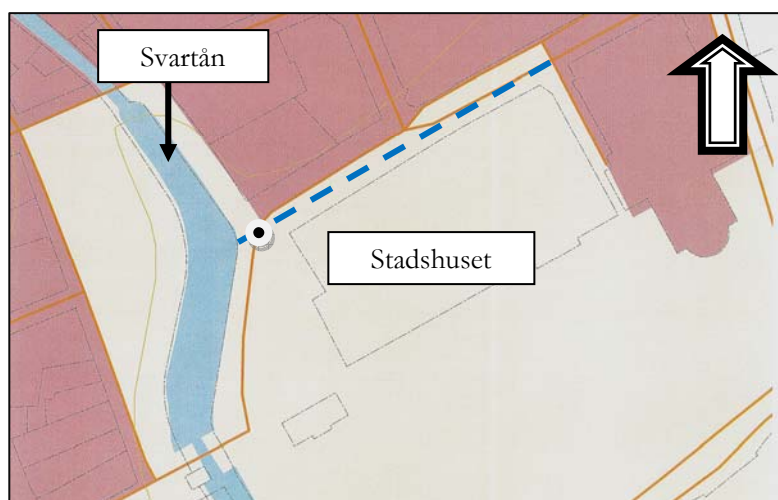
På grund av att en dagvattenledning under Mungatan konstant är vattenfylld har grävningsarbeten utförts i Mungatans västligaste del. Syftet med arbetet var att "proppa" dagvattenledningen eftersom vattnet rinner åt fel håll, dvs vattnet rinner in från Svartån istället för tvärt om.

I samband med detta arbete utförde Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen en förundersökning i form av en schaktningsövervakning efter ett beslut av Länsstyrelsen i Västmanlands län (dnr 431-11313-08, daterat 2008-11-04).

Arbetet beställdes av Mälarenergi AB som också bekostade den arkeologiska förundersökningen.

Syfte

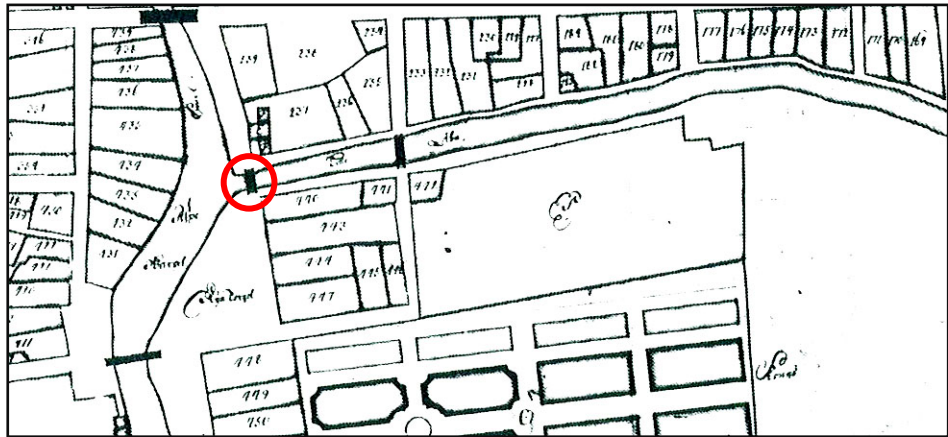
Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att dokumentera kulturlager och anläggningar som skulle kunna beröras av grävningsarbetet. Schaktet var beläget i Mungatan strax intill Svartån, dvs på samma plats där en gång Lillån flöt ut i den större Svartån (figur 1). Eftersom Lillån enligt 1902 års stadsplan har fyllts ut (Drakenberg 1962 s. 335) förväntades inte att några egentliga kulturlager och anläggningar skulle påträffas i det ganska begränsade schaktet. Om så ändå skedde skulle schaktets väggar dokumenteras med hjälp av profilritningar. En bedömning skulle också göras av kulturlager och påträffade föremål. En datering av kulturlagren skulle göras om det var möjligt.

Figur 1. Översiktskarta där platsen för schaktningsövervakningen är markerad med svart punkt. Lillåns forna läge markeras med blå streckad linje. (Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:4000.)

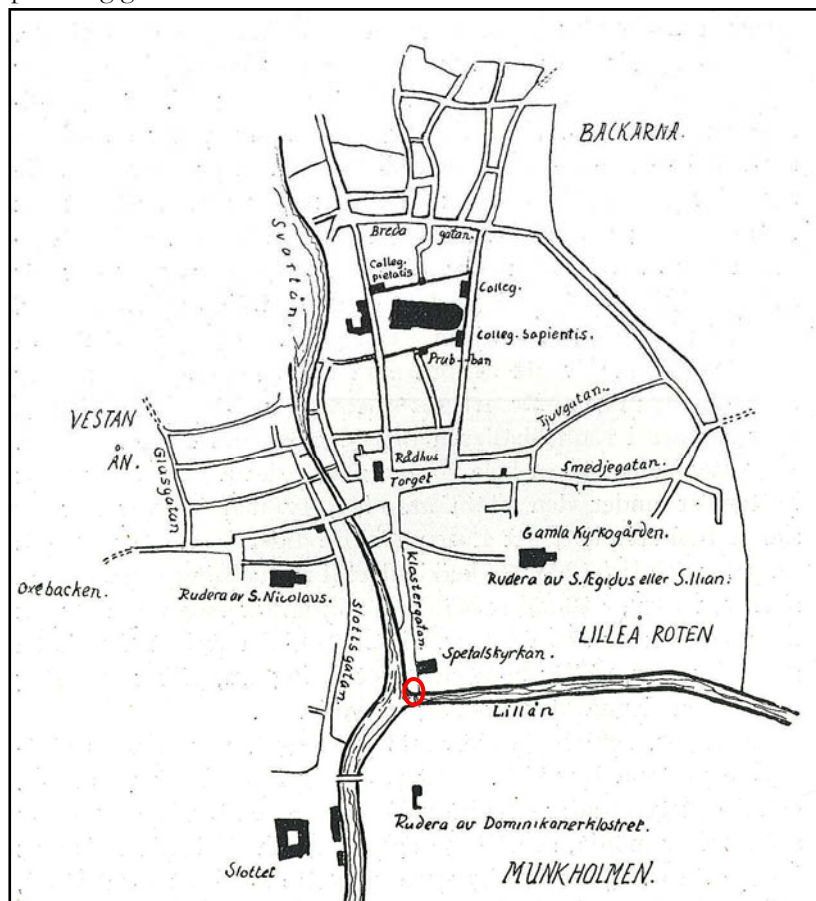
Bakgrund

På den äldsta kända kartan över Västerås, från år 1688, syns Lillåns utflöde i Svartån tydligt. Än viktigare för detta arbete är att en bro, Hospitalsbron, över Lillån är markerad (fig. 2) (Olsson 1985).

Figur 2. Utsnitt från Jonas Carlsteens karta över Västerås med datering 1688. Bron över Lillån, Hospitalsbron, markerad med röd cirkel (kartutsnitt från Annusver m.fl. 1991).

För att få en allmän bild över hur Västerås såg ut i början av 1600-talet, då bron över Lillån med säkerhet existerade, kan man gå till en rekonstruktion gjord av Kjellberg 1923. Här blir man bl.a. påmind om konventets placering på Munkholmen och Helgeandshuset (spetalskyrkan) med dateringar till 1200- och 1300-talen (Andersson 1977, Kjellberg 1923). Med dessa uppgifter i minnet kan man anta att hospitalsbrons placering går tillbaka till 1200-talet.

Figur 3. Västerås i början av 1600-talet. Platsen för Hospitalsbron är markerad med röd cirkel (karta från Kjellberg 1923).

Äldre uppgifter om Lillån antyder att den har ställt till problem för de styrande i Västerås. På 1770-talet anläggs en låg dammarm för att inte Lillån skulle torrläggas.

Under 1830-talet muddras hamnen och Svartån. I samband med dessa arbeten säkras åter Lillåns vattenflöde med en dammarm (Olsson 1985). På 1860-talet var Lillån så nersmutsad av hår och kalk från garverierna efter åns norra strand, förutom ett allmänt igen slammande av det nu blygsamma vattenstråket, att man började planera för åns igenfyllande (Drakenberg 1962).

Figur 4. Är detta den dammarn som omtalas i 1700-1800 talens källor? Den stora vita byggnaden till höger i bild är Wickbolmska kvarnen. Förmodligen är dammvallen anlagd för driften av kvarnen Foto från norr. (Bild från Öberg 1946).

Omkring 1890 revs dammbyggnaden som sträcker sig över hela Svartåns bredd. Detta skedde förmodligen i samband med bygget av turbinhuset.

Nu började också arbetet med att lägga igen Lillån. Vid Lillåns mynning lades ett gjutjärnrör med pådragslucka och ån började läggas igen vid mynningen. Enligt 1902 års stadsplan började därefter hela ån att läggas igen. Vattnet leddes nu ner till Svartån i cementrör där den anslöt till gjutjärnröret som redan var på plats (Drakenberg 1962, Olsson 1985).

Nu var naturligtvis också den medeltida Hospitalsbrons öde beseglat Därmed är vi framme i nutid då Lillån åter skapade problem för de styrande i Västerås, Precis som på 1770-talet

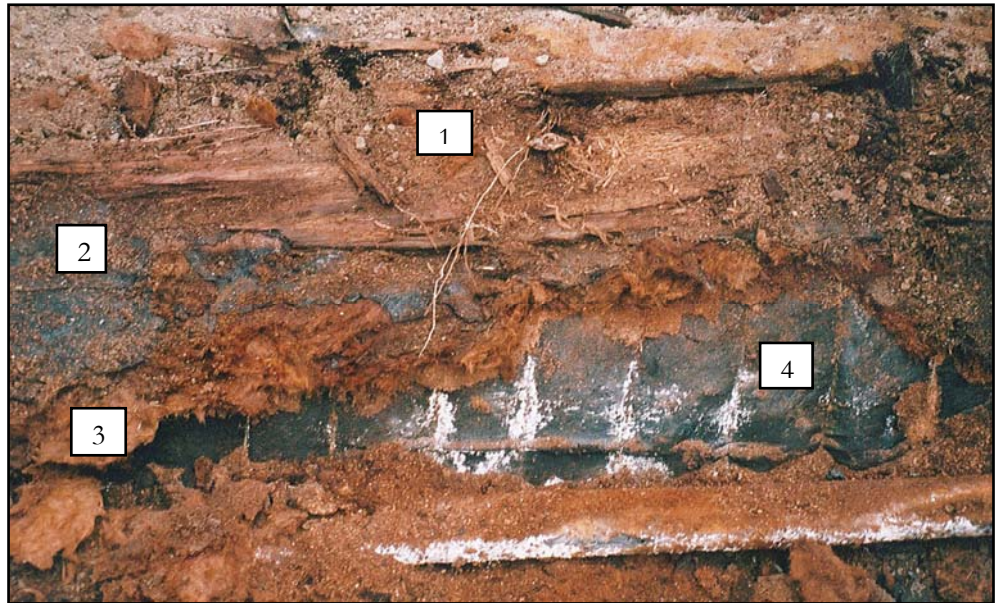
Undersökningsresultat

I november 2008 inleddes arbetet med att slutligen stänga vattenflödet i Lillåns kulvert, dvs. det som egentligen är cementrör och gjutjärnrör med 400 mm diameter. Efter ett flertal försök med bl.a. hjälp av dykare i vådräkt lyckades man till slut stänga vattenflödet med hjälp av en gummi-behållare som luftfylldes.

Figur 5. Arbetet med att definitivt stänga Lillån orsakade en del buvudbry och diskussioner. Till höger i bild flyter Svartån fram. I bakgrunden syns slottet och konstmuseet. (Foto U. Alström.)

Schaktet i västra änden av Mungatan hade en diameter på 4–5 m. Djupet var cirka 4 m. De övre lagren bestod av modern utfyllnad av sand och grus. I dessa lager låg diverse ledningar och rör. Ett av dessa övre rör var förmodligen ett vattenledningsrör med okänd ålder. Röret var isolerat med trävirke ytterst. Därefter fanns ett lager tjärpapp som höll samman ett lager djurhår. Därefter vidtog ytterligare ett tjockare lager tjärpapp som hölls fast runt röret med koppartråd. Mycket arbete har alltså lagts ner på att isolera detta rör (figur 6).

Figur 6. Det isolerade vattenledningsröret. 1) murket trä, 2) tjärpapp, 3) djurhår, 4) tjärpapp med omlindad med tråd av kopparlegering. Foto från väster. (Foto U. Alström.)

Figur 7. Bilden visar det järnrör som lades ner cirka 1890. Bakom mannen med våtdräkt syns delar av det norra fundamentet av hospitalsbron bestående av meterstora tuktade stenar i kallmur. (Foto U. Alström.)

Under de moderna sättagren kom ett påfört kulturlager bestående av sten i olika storlekar, tegelfragment med kalkbruk samt mörk kulturjord. Materialet har forslats dit i samband med igenläggandet av Lillån. Vatten rann in i schaktet konstant och det hindrade vidare iakttagelser men man kan konstatera att brofundamentet är bevarat i minst fyra varv sten. En datering på stenfundamentet var naturligtvis omöjligt på grund av förhållandena i schaktet. Dessa förhållanden hindrade även att profilritningar gjordes.

Tolkning

I samband med arbetet med att stänga dagvattenflödet i den kulverterade Lillån har några arkeologiska iakttagelser kunnat göras. De uppgifter som finns om kulverteringen är korrekta. Själva händelseförloppet med att rent praktiskt göra om Lillån till gata bör inte ha varit så komplicerat. Troligtvis har man först lagt ner cementrören i å-fåran. Därefter har diverse bråte i form av rivningsmaterial och kulturlager fyllt ut utrymmet omkring rören.

Lillåns omdaning till Mungatan berodde på att andra arbeten i och vid Svartån utfördes vid den här tiden. Bl.a. byggdes turbinhuset. En annan orsak var med stor sannolikhet den miljöförstöring som garverierna orsakade med sin verksamhet.

Lillån har allt sedan 1700-talet vållat huvudbry för de styrande i staden. I och med det slutgiltiga hejdandet av vattenflödet i Lillåns kulvert kan historien om en liten å ha slutat om inte staden som en sista åtgärd hällde i 5 m³ betong i schaktet för att vara riktigt säkra på att vattenflödet stoppats.

Någon gång i framtiden kommer en 5 m³ betongklump att ställa till problem för någon. Lillån tillhör även stadens framtida historia i högsta grad.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Ekonomiska kartan 11G:17. Skala 1:20 000.

Fastighetskartan. Skala 1:4000.

Litteratur

Andersson, H., 1977. Västerås. Medeltidsstaden 4. RAÄ och Statens historiska Museer. Stockholm.

Annuswer, B. m.fl. 1991. Västerås 1000 år i centrum. RAÄ. Byrån för arkeologiska undersökningar. Västerås kulturnämnds skriftserie nr 23. Västerås.

Drakenberg, S., 1962. Stadens byggnadshistoria från 1800-talets mitt. I Västerås genom tiderna del V:2. Utgiven av Västerås stad. Västerås.

Kjellberg, S.T., 1923. Västerås under Johannes Rudbeckii tid. I Från Johannes Rudbeckius stift. En festgåva till Rudbeckiusjubileet 1923. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Stockholm.

Olsson, S., 1985. Idealstad med förhinder. Västerås genom tiderna. Del V:1. Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt. Västerås kulturnämnd. Västerås.

Öberg, T., 1946. Västerås stad. En historisk orientering. I Svenska stadsmonografier. Västerås. Göteborg-Uppsala.

Tekniska och administrativa uppgifter

KM dnr:	08124
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-11313-08 2008-11-04
Undersökningsperiod:	Nov.-dec. 2008
Arkeologtimmar:	7 timmar
Exploateringsyta:	12–14 m ²
Personal:	Jonas Ros, Ulf Alström
Belägenhet:	Munkgatan
Ekonomisk karta:	11G:17
Koordinatsystem:	Rikets
Koordinater:	X 6610067 Y 1541799
Inmättningsmetod:	Manuell
Dokumentationshandlingar:	Samtligt dokumentationsmaterial återges i rapporten
Fynd:	Inga föremål påträffades

Figur

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Gävle. Ärende nr MS2006/01407.

Figur 8. Undersökningsplatsens läge markerat med en gul punkt. Utdrag ur ekonomiska kartan. Skala 1:20 000.

